

על היתר מלחמה בשבת*

ראשי פרקים

- א. סיפור המעשה
- ב. הצגת הבעיה: מתי למעשה חודש היתר המלחמה בשבת?
 - ג. ניתוח המציאות בימי כיבוש יון - האם היתה זו מלחמה?
 1. עמדת החסידים
 2. עמדת בית דינו של מתתיהו
 - ד. לא בכל מצב אפשר לצאת למלחמה בשבת
 - ה. תפיסת הגויים את האיסור להלחם בשבת
 - ו. סיכום

א. סיפור המעשה

בספר החשמונאים א (פרק ב. לז) מסופר, כי בהתנפל היוונים בעצם יום השבת על קבוצת החסידים אשר התחבאו במערה, לא נלחמו החסידים בהם, ומתו על קידוש השם בהמנעם מחילול שבת, ורק אח"כ בהגיע השמועה אל מתתיהו ואנשיו, גמרו אומר "כי אם הלחם ילחמו אויבינו בנו ביום השבת ויצאנו לקראתם ועמדנו על נפשנו ולא נמות כמות אחינו במערות" (שם, מד).

ב. הצגת הבעיה: מתי למעשה חודש היתר המלחמה בשבת?

במאורע זה נאחזו כל המחפשים להוכיח, כי עיקרי התורה לא מסיני ניתנו, אלא נתחדשו והתפתחו מדור לדור, ולמדו מכאן כי עד אז היתה מלחמה אסורה, ואפילו מלחמת הגנה, ורק מתתיהו ובית דינו הם שחידשו את החידוש הנועז הזה והתירו מלחמת הגנה בשבת. ויש מי שאומר כי רק אחר כך "הותרו כל סוגי לחימה והתקפה במטרת הגנה", אולם גם אז דוקא "כאשר נשקפת סכנת התקפה מיידיית מצד האוייב" ("סיני" - ספר יובל, עמ' קסב)¹.

* נדפס בספר "ענבי פתחיה" (עמ' 55-60).

1 בעניין היתר המלחמה בשבת נאמרו ונכתבו קונטרסים ומאמרים רבים. כך, למשל, הרב גורן זצ"ל בספרו "משיב מלחמה" סובר שבעניין זה היו דיעות שונות במהלך הדורות, והוא מביא ארבע השקפות שונות בנושא זה:
א. שיטת המדרשים: אין היתר להילחם בשבת, ומלחמת יהושע ביריחו הוראת שעה היתה.
ב. השקפת החשמונאים: אין היתר להילחם בשבת אא"כ נשקפת סכנה מיידיית לחיי אדם, ואז אפשר להגן. ובמהלך ההיסטוריה היו כמה סטיות מדין זה, שהתירו בהן להמשיך מלחמת מגן בהתקפה נגדית גם בשבת.

מאורות נריה

כיצד התקיימו ישראל עד אז? כיצד לא הושמדו במלחמות התכופות בימי בית ראשון? כיצד החזיקו מעמד בתחילת בית שני, בימי - 'ואנחנו עושים במלאכה וְחַצְיָם מְחַזְקִים בְּרַמְחֵים' (נחמיה ד, טו)? מדוע אין רמז להתפתחות זאת במקורות ההלכה התלמודיים? - לשאלות אלו אין הללו טורחים כלל להשיב תשובה, שכן אהבת רעיון התפתחות ההלכה מקלקלת את שורת-ההגיון... וכבר עמד על חוסר ההגיון שבדבר חכם קדמון, מתלמידיו של רבי יהודאי גאון, ופירקוי בן באבוי שמו, ובויתחו עם הקראים, שאסרו מלחמה בשבת, כתב לאמור: "ועוד אתה למד מן התורה וכל ישראל ושאל ודוד וכל מלכי ישראל, שהיו עושין מלחמה עם פלשתים ועם אדום ובני עמון ומואב, היו עומדים עמהם במלחמה כמה ימים וכמה חדשים, שכך כתיב (שמואל א' יז, טז) "ויגש הפלשתי השכם והערב ויתיצב ארבעים יום", וכתוב (מלכים א', יא, טז) "כי ששת חדשים ישב שם יואב וכל ישראל", והיו אויביהם מקיפים אותם מכל סביבותם, והיו ישראל מזוינין בכלי זין ועושין מלחמה בין בחול ובין בשבת. למה, לפי שאם אין עושין מלחמה בשבת, היו אומות העולם באין והורגין אותן בשעה אחת" (תריב, שנה ב', ספ ד, עמ' 403).

והדברים ברורים: הלכות פיקוח נפש היו מקובלים ומסורים מימות משה רבינו. וכבר בערב השבת הראשונה ששמרו ישראל, היה הכרח להודיע ולפרסם כי "פיקוח נפש דוחה שבת", שכן מחנה של רבבות, שיש בו חולים ויולדות ותינוקות, אינו יכול להתקיים אף שבת אחת ללא חילול שבת, והתורה אמרה: (ויקרא יח, ה) "וחי בהם" - "ולא שימות בהם" (יומא פה, ב). ו"לא נתן הקב"ה מצוות, להרוג את ישראל בשביל מצוות, אלא תורה ומצוות חיים הם לישראל" (פרקי בן באבוי, שם). ואם פיקוח נפש של יחיד - במחלה - דוחה שבת, פיקוח נפש של רבים - במלחמה - על אחת כמה וכמה.

לא היה איפוא צל של ספק מעולם, שמלחמה דוחה שבת, בין מלחמות-מגן ובין מלחמת-התקפה, ולא עוד אלא שכידוע ניתן להציל נפשות בהתקפה יותר מבהגנה. הדרשה הידועה של שמאי הזקן "עד רדתה - אפילו בשבת" (ספרי פ' שופטים, ס"ד דג), לא באה כלל לחיוב הלכה, אלא למצוא אסמכתא למה שנאמר שם בספרי: "אין השבת מפסקת מלחמתה", ובלשון התוספתא (עירובין פ"ג, ה): "ואם התחילו - אפילו בשבת אין מפסיקין", דהיינו כי לא רק שמותר להלחם בשבת בשעת הצורך הברור - שעל כך אין אנו זקוקים לשום אסמכתאות - אלא גם כשההכרח אינו נראה לעין, ואין סכנה ישירה נשקפת, בכל זאת, "אם התחילו אין מפסיקין", וממשיכים במלחמה "עד רדתה", עד הנצחון המלא.

והטעם אף הוא מובן: בפיקוח נפש היחיד, ניתן להבחין בבירור בין מצב של סכנה למצב תקין, ואילו בפיקוח נפש הרבים, בשעת חירום של מלחמה, אין האומדנה ניתנת להבחנה מדויקת, ואי

ג. השקפת התלמוד וההלכה בימינו: מלחמת מגן מותרת. מלחמה שאנו פותחים בה אסורה בשבת, ולחלק מהדיעות אינה מלחמת מצוה אלא אם התחילו בה שלושה ימים קודם השבת.

ד. שיטת הילקוט שמעוני: היתר מלחמה בשבת הוא מדין מצות כיבוש הארץ, חו נלמדת ממצות מילה שדוחה את השבת. בעניין זה כתבו גם הרב הרצוג זצ"ל, ויבדל"א הרב אבידן שליט"א בספרו "שבת ומועד בצה"ל", הרב מנחם בן יעקב שליט"א בבטאון כולל מר"ץ, הרב נריה גוטל שליט"א ב"שנה בשנה" ועוד, ואין כאן המקום להאריך בדעת כולם. מורנו הרב נריה זצ"ל נכנס לעובי הקורה וסלל דרך ייחודית בסוגיה זו, כפי שתחזינה עיני הקורא מישירים. (המע')

אפשר לחזות מראש התפתחויות שונות, ולכן השטח של דחיית שבת רחב יותר, ואין מפסיקין את המלחמה אפילו במצב שלכאורה היה ניתן להפסיקה.

אכן, כאמור, עצם היתר מלחמה בשבת ימיו כימי התורה כולה, וכשניתנה התורה - אז נתחדשה הלכה זו, ועל פיה נהגו מאז ומעולם בימי בית ראשון ובימי בית שני. אולם הטועים והמטעים נתלבטו לא מעט ב"חידושו" של שמאי הזקן, ובקשר שבין חידוש זה בשעתו לחידוש שנתחדש - כביכול - בבית מדרשו של מתתיהו ובניו. וכבר נמצא מי שכתב: "לא שמאי חידש את ההלכה הזאת - "עד רדתה אפילו בשבת" - אלא **בית דין צבאי** חידש הלכה זו, ולא בית דין רגיל הנהיג לפי פרוצדורה משפטית מלאה, אלא **בית דין שדה** שעשה זאת בלי פרוצדורה מלאה - שמתתיהו ורעיו בהרכיבם **בית דין שדה** פסקו את ההלכה ההיסטורית החשובה שמותר להלחם ביום השבת" (תחוקה צבאית עפ"י התורה, "בנתיב" גל' ו, אדר תש"ז).

והדברים מביאים ממש לידי גיחוך היכן מצינו שהיו בתי דין צבאיים בישראל? ולא בתי דין צבאיים "רגילים" אלא אף בתי דין שדה?

ועוד: אם בית דין של חשמונאי הוא שחידש את ההלכה הזאת, למה קפחו אותם ולא הזכירו בתלמוד כהלכה של "בית דין של חשמונאי", כדרך שנזכרו הלכות אחרות בשמם? (עי' עבודה זרה לו, ב; מדות פ"א, מ"ו).

ו"פלא" על חז"ל במס' עירובין (מ"ה, א) שדרשו ברבים "זבעיר הסמוכה לספר - אפילו לא באו... אלא על עסקי תבן וקש יוצאין עליהם בכלי זיינן ומחללין עליהן את השבת", ולמדו דבר זה ממאורע קדום בימי דוד המלך - ממלחמת קעילה - ולא חששו כלל שמא יבואו חכמים יודעי העיתים ויכחישו; הא-כיצד אתם אומרים שבימי דוד נלחמו בשבת על עסקי תבן וקש, והרי הלכה מאוחרת היא ובימי חשמונאים נשנתה משנה זו? (וכדרך ששאלו בשבת טו, א: יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים גזרו טומאה על ארץ העמים ועל כלי זכוכית - והא רבנן דשמונים שנה גזור! וכיצא בזה בע"ז לו, א, ושמן דניאל גזר! ושם עמוד ב: בצינעה נמי בית-דין-של-חשמונאי גזרו!), ולא עוד אלא שאף אז "יש אומרים" שהתירו רק הגנה ולא התקפה?

ג. ניתוח המציאות בימי כיבוש יון - האם היתה זו מלחמה?

ברם, אם נעיין בגופו של המאורע ובתנאיו, יתברר לנו כי לא היו דברים מעולם, וכשם שלא היה קיים שם איסור מלחמה מתחילה, כך לא נתחדש שם היתר מלחמה אחר כך.

1. עמדת החסידים

אלא, הימים הללו - ימי אנטיוכוס - ימי גזירות על הדת היו, שכך נאמרו בחשמונאים שם: "ויצוום ללכת בדרכי גויי הארץ וגו', להעבירם מחוקות אלקים ולשנות את דרכם, וכל איש אשר ימרה את פי המלך יומת" (פדק א. מד). וישראל קדושים נהגו כהלכה האומרת: "בשעת גזירת המלכות, אפילו מצוה קלה, יהרג ואל יעבור" (סנהדרין עד, א). "ורבים מבני ישראל דבקו בתורת ה', ויבחרו את המות משקץ את נפשם, ומחלל את ברית ה', וימותו" (חשמונאים שם. ט), ומסרו את נפשם גם על מאכלות אסורות, ומהם אשר ברחו המדברה מחמת המציק, למען יוכלו להמשיך בחיי תורה ומצוה.

והנה כשאנו מעיינים בספור המאורע הרינו רואים כי לא קבוצת **לוחמים** לפנינו, כי אם קבוצת **חסידיים**, המסתתרת במערות, הם ונשיהם וטפם, ואנשי המלך מצאווה, ורוצים להכריחם לעבור על דת ישראל ולחלל את השבת, ותשובת החסידים היתה: "לא נצא, כי את דבר המלך לא נעשה ואת השבת לא נחלל" (שם, לו).

וכיוצא בזה מסופר גם בחשמונאים ב: "ויהיו אנשים אשר התחבאו במערות סביבות העיר **לעשות את השבת**, ויודע הדבר לפוליפוס וישרוף אותם בשבת, ויתאפקו מעמוד על נפשם כי יראו לחלל את השבת" (ו. יב"ג) - היינו, כיון שראו החסידים שאין להם כל סיכויים להנצל, ראו כל פעולת-התגוננות הכרוכה כרגיל בחילול שבת כעבירה, וכאילו לא עמדו בנסיון בשעת הגזירה. מצב הדברים לאמיתו מוסבר יפה על ידי הגאון-החוקר ר' יצחק אייזיק הלוי ז"ל ב"דורות הראשונים" (ח"א, כרך ג עמ' 340):

"כי באמת לא היה שם לא דין פקוח-נפש ולא דין מלחמה, וגם אילו היה זה בחול - לא היה שם מקום לא להקהל ולא לעמוד על נפשם. כל הדבר הריהו עדיין רק ככל שעת השמד ממושלי הארץ, אשר לא היה בידם כי אם למסור נפשם על קדושת השם או לברוח מהארץ. כי אמנם המעשה הזה היה עוד בטרם עלה על דעתם כי יוכלו להתאחד ולעמוד בקשר מלחמה עם היוונים, ובימים ההם נסו רק כבודדים מתחבאים עד אשר תעבור חמת המציק. בני יהודה בימים שלפני זה כבר היו מימים רבים תחת יד הפרסים, ואחר זה תחת ידי היוונים, והם עצמם לא היה להם צבא-לוחמים ולא כלי-קרב, וגם לא ידעו דבר-מלחמה. ויותר מזה, כי גם בפנים הארץ היתה אז יד בני יהודה עצמם באחיהם, כי המתיוונים נשאו ראש, וגם הכהן הגדול היה אז מהם, והם כרתו ברית עם היוונים, עם אנטיוכוס-אפיפנס, לקרוא שמד על כל שומרי-תורה-ומצוה ולהכריח את ישראל להיות ככל הגויים. ועל כן לא מצאו כל אנשי-חיל את ידיהם, בהיותם נרדפים גם מבחוץ גם מבפנים - ולא עלה עוד על דעתם כי יוכלו להתחבר יחד ולקרוא מלחמה על היוונים והיהודים-המתיוונים יחד, אשר כל הארץ בידם.

הם נסו איש לעבור, להתחבא עד יעבור זעם, ויהיו נוהרים בהרים ויבואו במערות ובמנהרות, וכאשר השיגה אותם גם שם יד אויב, ראו את המות עין בעין, ויהי לפניהם רק, או לתת ידם אל עובדי עבודה זרה ולכרוע לבעל, או למות מות-ישרים על קידוש השם. ועל כן אחרי אשר לא רצו לחטוא בנפשם, ולהתקומם נגד היוונים במתי מספר אשר היו במערה בודדים בלא כלי נשק - לא עלה על דעתם, לא רצו לחלל את השבת גם בדבר היותר קל באין תועלת, ויאמרו תמות נפשם מות ישרים... ואין כאן ענין כלל לא לדין פקוח נפשות, וגם לא לדין מלחמה בשבת, אשר לא היתה אז עוד ולא יכלה להיות, ובכל הדברים האלה אין זכר שם עוד ממלחמה.

2. עמדת בית דינו של מתתיהו

...עתה ראו מתתיהו ובניו כי אין דרך כי אם להקהל ולעמוד על נפשם - עתה ראו והכירו כי אין דרך כי אם אשר במתי מעט יאחזו בחרב נקם ברית, ולצאת מימי שמד לימי משיבי-מלחמה.

וזהו הנאמר שם: "ומתתיהו ורעיו שמעו את הדבר ותצר להם מאד. ויאמרו איש אל אחיו, אם עשה נעשה כאשר עשו אחינו, לבלתי התייצב לפני הגויים בעד נפשנו ותורתנו עוד מעט והשמידונו, ויועצו כולם ביום ההוא לאמור: אם הלחם ילחמו אויבינו בנו ביום השבת, ויצאנו לקראתם ועמדנו על נפשנו ולא נמות כמות אחינו במערות" (חשמונאים א, ב, מב-מד).

ומבואר ומפורש שאז באמת החליטו שני דברים יחד. החליטו ראשונה - לצאת מכלל דרך של ימי שמד ולהתייצב על דרך של מלחמה, להתקשר יחד ולעמוד על נפשם... ואחרי שהחליטו כן נתחזק לבבם ונועצו כי יוכלו לעשות כך גם ביום השבת, לפי שאף שהנס עוד מתי מספר מפורדים ומפורדים, הנה בכל זאת הוא דבר מלחמה ויש תקוה לאחריתם, וכי בכל האופנים עליהם לעשות ככל שביכולתם, כי כך דרכה של מלחמה להוגיע את האויב ולהחלישו כי ישלם גם נפש תחת נפש - "ולא נמות כגוע אחינו במערות", ומאז התנהגו באמת ככל דין מלחמה וככל דין פיקוח נפשות".

עד כאן לשון הלוי, ו"שפתים ישק משיב דברים נכחים" (משלי כד, כו, ועי' פירוש התוספות בגיטין ט, א, ד"ה שפתים וכו').

הדברים ברורים איפוא: שום חידוש-הלכה לא נתחדש כאן בבית מדרשו של מתתיהו, הוא רק קבע את המצב החוקי, הוא רק הכריז על מצב של מלחמה, ומשנקבע מצב מלחמה - הרי הלכותיה של זו מקובלות היו וידועות מכבר, וכמו שמקובל עתה בחוק הבינלאומי שהכרזת מלחמה גוררת אחריה מעמד חוקי מיוחד בין הצדדים הלוחמים.

וכיוצא בזה כששנינו בעירובין (סה, א), כי רב נחמן הורה, שנהרדעא שבבבל - העומדת על גבול עיירות ישראל - דינה כעיר הסמוכה לספר בארץ ישראל - לא חידש הלכה אלא רק קבע את מעמדה של נהרדעא.

וכן בית-דין הפוסק שתבואה זו תרומה היא, אינו מחדש הלכה בקביעתו, אלא קביעתו מכניסה את התבואה במסגרת החוקית המקובלת ביחס לתרומה, ומיד נוהגים בה כל דיני תרומה הידועים והמסורים ממתן תורה ואילך.

ולענייננו, ברור שבתנאים אלה של מלחמה היתה מותרת לא רק הגנה אלא גם התקפה, ולא רק כאשר נשקפה "סכנת התקפה מיידית מצד האויב", אלא גם כשזו נשקפה מטווח-ארוך, כמו במלחמת-קעילה ש"באו רק על עסקי תבן וקש". כי כל שעצם הסכנה ודאית היא, והצפויים לסכנה מצויים כאן לפנינו, אין חילוק בפקוח נפש בין סכנה קרובה לרחוקה - כמסור וכמקובל בידינו².

ולא עוד שאם אתה אומר כי רק "סכנת התקפה מיידית מצד האויב" מתירה מלחמה בשבת הרי הוצאת מן הכלל כל עניינה של מלחמת-רשות שהיא יזומה על ידינו. וחז"ל שלמדונו כי אף

2 ועיי' מה שכתוב בשו"ת נודע ביהודה, מהדורה תניינא, י"ד סי' רי: "זאמנס כל זה ביש ספק נפשות לפנינו". ועיי' שו"ת חתם סופר י"ד סי' שלו, ועיי' שו"ת המאור להגרא"מ פרייל ז"ל (ירושלים תרפ"ט) סי' לו. אלא "שצריך זהירות יתירה בהיתר פיקוח נפש, בדברים שאין הפיקוח נפש לפנינו אלא בעתיד... וצריך לשקול באבני צדק" (אגרות חזון איש, ח"א, סי' רב).

מלחמת רשות מותרת בשבת - היכן, ואימתי נתחדש היתר זה? האמנם חידשו רבותינו התנאים היתר חדש, דוקא בתקופה שמלחמת ישראל בכלל, ומלחמת רשות בפרט, לא היו אקטואליות? ועוד: שנינו "מעשה שיצאו נערים להלחם באנטוכיא" (ירושלמי סוטה פ"ט, ה"ג: בבלי שם, דף ל"ג א) וביום הכיפורים נסתיימה המלחמה, והיה הדבר בימי בית חשמונאי, ואם לא התיר מתתיהו ובית דינו אלא "סכנת התקפה מיידית" - מלחמת אנטוכיא - מעבר לגבולות א"י - מי התירה להם?³ אלא ברור שהלכות אלו, המפורשות בתוספתא עירובין פרק ג (הלכות וז), המבחינות בין מחנה היוצאת למלחמת הרשות לבין עכו"ם שצרו על עיריית ישראל; בין באו על עסקי תבן וקש לבאו על עסקי נפשות; וכן ההבחנה המיוחדת במעמדה של "עיר הסמוכה לספר" - הלכות קדומות הן, ועל פיהן נהגו מאז ומעולם.

ד. לא בכל מצב אפשר לצאת למלחמה בשבת

וגדולה מזו נראה לומר, שכל מלחמה ואפילו מסוג מלחמת-מצוה, שהותחל בה בתנאים, שלפי השכל האנושי אין בהם בכדי להביא לנצחון - אין עליה תורת מלחמת-מצוה, ולא עוד אלא שספק אם יש עליה תורת מלחמת רשות, כיון שיש כאן איבוד נפשות.

הגע בעצמך, עשרה מישראל שיחליטו להלחם מלחמת-כיבוש נגד "שבעת עממין" או נגד "צר שבא עליהם" - כלום תורת מלחמת-מצוה יש בזו? וכי מצוה היא להלחם מלחמת-התאבדות שאין לה כל סיכויי נצחון?

והרי זה היה טעמם של חכמים בשעה שהטיפו לשלום עם אספסינוס: "לא מסתייעא מילתא" במלחמה, כלומר שבמצב כזה לא רק שאין שום מצוה במלחמה, אלא שגם קרבנותיה לא יירצו, ועל כן "ניפוק ונעביד שלמא בהדייהו" (גיטין נו, א).

ובהנחה זאת תתיישב לנו תמיהה גדולה: לפי שיטת הרמב"ן שמצות כיבוש הארץ קיימת בכל הדורות (השגות לספר המצוות, עשין מצוה ד) - אם כן היאך השביעם הקב"ה שלא יעלו בחומה (כתובות ק"א, א), וכי יש כח בידי נביא לחדש דבר מעתה ולבטל מצות עשה מן התורה? אולם עפ"י האמור התשובה ברורה: אם הנבואה צופה מראש וקובעת שכל שימוש בכח לא יצלח, שוב אין כל מצוה לפתוח במלחמה. וכמו שמצינו במדבר, שאחרי חטא המרגלים באו ישראל ואמרו: "הננו ועלינו", ומשרע"ה הזהיר ואמר: "והיא לא תצלח" ולכן "אל תעלו" (במדבר יד, מא-מב).

ותנא דמסייע לדברינו, הגרמ"ד פלוצקי ז"ל בספרו חמדת ישראל (אות צה), שהקשה על שיטת הרמב"ן (בהשגות לטה"מ, לאיון יז) שגם במלחמת מצוה שואלין באורים ותומים - "מה שייך לשאול באורים ותומים, הא אם יאמרו האורים ותומים שלא לעלות, ודאי שאין לשמוע לאורים ותומים, דתורה לא בשמים היא"? ותירץ שעיקר השאלה היתה אם יצליחו "שאם לא יצליחו ליכא מצוה

3 וקשה לפרש שהיתה שם "מלחמת ישראל מיד צר שבא עליהם", והיינו פיקוח נפש של היהודים תושבי אנטוכיא, שכן הלשון "שיצאו להלחם" - "אזלו לאגוזא קרבא" - מוכיח שלא היתה שם מלחמת-הצלה אלא מלחמת-התקפה. וכן יש לדייק מדברי רש"י בבבלי סוטה שם, ד"ה נצחו - "שהלכו פרחי כהונה בני בית חשמונאי להלחם עם היוונים לפני יום הכיפורים ונלחמו ביום הכיפורים" - ולמה הוכרח לפרש שהלכו לפני יום הכיפורים, והיינו שהתחילו במלחמה לפני יום הכיפורים, והרי במלחמת ישראל מיד צר, מותר להתחיל אפילו בשבת עצמה, והוא הדין ביום הכיפורים?

לסכן את עצמם... ועל זה שפיר סומכין על אורים ותומים כיון שאינו לברר הדין אלא להגיד עתידות". ואמנם כן מצינו בשאול המלך שמלחמתו עם הפלשתים היתה "עזרת ישראל מיד צד שבא עליהם", ושאל באורים ותומים. ומפורש הדבר בדוד במלחמת קעילה, שהשאלה באורים ותומים היתה "אי מצלח" (עירובין מה. א), ועיין ברכות ג, ב: "ושואלין באורים ותומים", ופירש רש"י: "אם יצליחו".

וכל זה עולה בקנה אחד, שאין עלינו מצוה להלחם לשם מלחמה, אלא לשם נצחון. ולכן לא כל הרוצה ליטול את השם "מלחמת-מצוה", בא ונוטל.

אלא שבמצבים מסויימים, אם אמנם אין בהם משום מצות-מלחמה, הרי יש בהם משום מצות קידוש השם. ומצוה זו אינה נמדדת בקנה מידת הנצחון המעשי אלא בנצחון המוסרי, שהוא מושג דוקא על ידי הנכונות הגמורה למות על קידוש השם.

ואין ספק שזו היתה שיטתו של חזקיהו המלך שהתכוון למלחמה חסרת סיכויים עם סנחריב מלך אשור, כיון שראה לפניו מלחמה נגד ה' ומקדשו, וראה קידוש השם בהתנגדות לסנחריב, וכדבר ה' ביד נביאו יוגנתי אל העיר הזאת להושיעה **למעני** וגו' (מלכים ב' יט. לד).

ומעכשיו המאורע המובא בספר החשמונאים מתפרש ברווח: מלחמת מתתיהו ובניו שהיתה בתחילתה מלחמה פרטיזנית, כלל לא היתה לה תורת מלחמת **מצוה**. שכן לפי התנאים ולפי המצב לא היתה זו אלא מלחמת-**התאבדות**, ואלמלי היה בדבר משום **קידוש השם** בשעת הגזירה, הרי גם דין מלחמת רשות לא היה לה, והיה צריך לאסור על השתתפות בה. אלא שהיתה **מותרת** והיה בה **מצוה** משום **קידוש השם** בדור פרוץ ובשעת הגזירה וכו', ורק זה היה טעמה ואפיה של ה"מלחמה".

ובזה ניחא, שהחסידיים הראשונים לא ניסו אפילו להגן על עצמם, ואפילו בית דינו של מתתיהו לא התיר לפתוח בהתקפה בשבת, שהיא מותרת במלחמת מצוה, ורק צוו על ההתגוננות הפעילה. כלומר: שקידוש השם לא יהיה בצורה פסיבית על ידי כניעה ומות-קדושים רגיל על קדושת השבת, אלא בצורה של מלחמה ומות-גבורים למען השבת וכל התורה כולה.

אולם בפרוץ המרד והצלחת ההתקוממות, ודאי שמעמדה ההלכתי של המלחמה נשתנה, והיא קיבלה תורת מלחמת-מצוה לכל פרטיה. ומאז ודאי עשו כתורה, והתקיפו גם בשבתות כמקובל בידיהם להלכה ולמעשה מאז ומעולם, מימי מלחמות ישראל בתקופת כיבוש הארץ ואילך.

ה. תפיסת הגויים את האיסור להלחם בשבת

ברם, מה שהיה **ברור** ליהודים נשאר **עמום** אצל הגויים, ואצלם שררה באמת אי בהירות ביחס למלחמת יהודים בשבת, וכמה סיבות היו לדבר:

ראשית - שִׁבְתָּם של ישראל ידועה היתה ומפורסמת אצל הגויים והיא שימשה ללעג בפי סופריהם [עיי' איכה רבתי פרק ג, ה: "כתוב (תהלים סט, יג) ישחו בי יושבי שער ונגינות שותי שכר וכו' - היהודים הללו... שומרי שבתות הן, וכל מה שהם יגעין כל ימות השבת אוכלים בשבת"]. והם ודאי לא הבחינו בין מלאכה למלחמה, והבינו שהכל אסור, ולסוג זה שייכת גם בקורתו של אגתרכידס ולעגו (ראה קדמות היהודים, נגד אפיון, עמ' לה).

ולא עוד, אלא שהיתה להם "הוכחה ברורה" שקיים איסור מלחמות בשבת, שכן מפקדים ומצביאים ידעו מנסיונם שהיהודים שבמחניהם מסרבים לצאת למלחמה בשבתות, ואף היתה זו זכותם המוכרת מימים ימימה (ראה צ'ריקובר "היהודים והיוונים בתקופה ההלניסטית", ח"ג עמ' 312: וראה עוד קדמוניות יב, י, ז). וכיון שהחייילים היהודים לא היו מעוניינים, כמובן, להסביר למפקדיהם, כי רק למען הגויים אסור להם להלחם, ואילו למען עצמם מותר הדבר ועוד מצוה היא, לכן קיבלו הגויים רושם ברור שדת ישראל אוסרת להלחם בשבת מכל וכל.

כיון שמצב זה נמשך הרבה זמן, ומתחילת הבית השני היו ישראל נתונים בצילן של מלכויות, ולא היתה להם מדינה עצמאית שיצטרכו להגן עליה, נתאזרחה והלכה הדעה שמלחמה בשבת אסורה על היהודים.

שנית - דעה זו נתחזקה כשהתחילו הגזירות בימי אנטיוכוס ובתוכם גזירה על חילול שבת. מאורע החסידיים במערה, וכן מאורעות של בודדים דומים לו, ודאי עשו להם כנפים, וכיון שהמושג קידוש השם היה חדש לגמרי בשביל העולם היווני (ראה פרופ' בער "ישראל בעמים" עמ' 29: "חידוש הוא שנתחדש אז בהיסטוריה האנושית - בני עם אחד היו מוסרים את נפשם על קיום אמונות ותורות"), הרי גם תפסו את הדברים כפשוטם, יהודים נהרגים בשבת מבלי להלחם, משום שכדרך שדתם אוסרת עליהם שאר מלאכות בשבת, כך היא אוסרת עליהם להלחם. ואם היסטוריונים וחוקרים יהודים יכלו להניח שמלחמה בשבת אסורה היתה, מבלי שתציק להם שאלת פרקוי בן באבוי: "אם כן כיצד התקיימו היהודים במדינתם העצמאית בימי בית ראשון?" - מצביאים גויים לא כל שכן.

ועל כן אין להתפלא אם גם בתקופה מאוחרת יותר - אחרי ה"היתר" של מתתיהו כביכול - עדיין חושבים מפקדים יוונים שכדאי לנצל את יום השבת כיום נוח להתקפה על יהודים.

ניקנור רוצה להתנפל על יהודה המכבי בשבת (השמונאים ב, טו, א), ובימי יונתן מתכוון בכחידס למלחמה בשבת מתוך הנחה ש"יונתן לא יעיז ללחום בגלל כבוד החוק" (קדמוניות יג, א, ג), וכן מצינו בבבל שארטבן מתכוון לתקוף את אסינאוס ואנשיו ביום השבת (קדמוניות יח, ט, ב).

אכן אפשר שבכל שלושת המקרים פעל גורם אחר לגמרי, והיינו השיקול הצבאי שאף אם מלחמה מותרת בשבת ליהודים, הרי העובדה שזהו יום חג ומנוחה גורמת להתפרקות מסוימת, והמוראל הקרבי של הלוחמים היהודים ירוד אז⁴, ורק פלאיוס הוא שהוסיף "נופך משלו" ושם בפיו של בכחידס את הדברים כי "יונתן לא יעיז להלחם בגלל כבוד החוק", והוא חוזר על כך גם במקרה המצור של ארטבן על אסינאוס בבבל, וכדרך שהכניס בפי יוחנן מגוש-חלב עוד הלכה חדשה - שלא היתה ולא נבראה - כי "גם לדבר שלום אל האויב אסור לנו ביום השבת" (מלחמות ספר ד, ב, ג).

אולם גם אם נאמר שהגויים חשבו באמת לתומם כי מלחמה בשבת אסורה, הרי כאמור, היתה לטעותם זו על מה לסמוך.

4 ובהיסטוריה הצבאית החדשה - במלחמת קורדיאה - ידוע על מקרה שמפקד בעל יחמה ניצל את אוירת החג במחנה שכנגדו, והכריע את המערכה לטובתו.
ואף במלחמת-השחרור שלנו קרה משהו דומה: בליל יום הכיפורים בוצעה תנועה צבאית חשובה ויעילה סמוך לקוי האויב ללא כל הפרעה, על יסוד הנחה שנתאמתה, שהאויב יחשוב כי צבא ישראל ודאי לא ינסוק בפעולות צבאיות בליל יום הכפורים (מפי עויד חיים בטוק הי"ז).

ברם, כי אמנם טעות היתה בידם - זה מסתבר גם מתוך כל שלושת המקרים, בראשון - אצל ניקנור - בצורה לא כל כך מפורשת, ובשני ובשלישי - בכתיבס וארטבן - בצורה מפורשת: היהודים נלחמו בשבת, ולא עוד אלא שהקדימו התקפה להגנה.
וברור: הם פעלו כהלכה המקובלת בישראל, שב"עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם" - "דאתו אינון עלינון" - "יוצאין עליהן בכלי זיינן ומחללין עליהם את השבת".
ויתר המקורות ההיסטוריים, בירורס וליבונס, הלא הם כתובים באר היטב, על ספר "מלחמות שבת" (ירושלים ה'תשי"ט).

ו. סיכום⁵

מלחמה מותרת בשבת. בודאי מלחמת הגנה, אך גם התקפה מותרת בשעת הצורך. זוהי הלכה פשוטה היוצאת מדיני פיקוח נפש, ומעולם לא נתעורר בה ספק כלשהו, לא בימי החשמונאים, לא קודם לכן, ולא לאחר מכן (ויש לכך דוגמאות היסטוריות רבות).
חסידי המערה לא נלחמו משום שראו זאת כ"שעת השמד", שבה מצוה להיהרג על מצוה קלה כבחמורה. בנוסף לכך, פעמים שאין טעם להלחם, משום שמלחמה זו חסרת סיכוי היא, ואין היא "מלחמה" כלל אלא התאבדות. במקרה כזה אין לנו אלא למסור את נפשנו על קידוש ה'. כך ראו חסידי המערה את מצבם, והם היו נכונים למות על קידוש השם, ולא לצאת בשבת למלחמה חסרת סיכוי.
בית חשמונאי קבעו שיש טעם להלחם, ולו בשביל למות "מות גיבורים" על קידוש השם ולא "מות נכנעים". בהתאם לקביעתם זו הוברר ממילא שחזרנו לדין מלחמה, וזו, כידוע, מותרת בשבת. לאחר שה' הצליח בידם והיו גם נצחונות, קיבל הדבר משנה תוקף, ושוב אנו מוצאים דוגמאות נוספות לכך שהחשמונאים נלחמו גם בשבת.

⁵ הסיכום נכתב ע"י המע.